

Předmluva

První vydání *Nebezpečného jazyka* vyšlo v roce 1973 v nakladatelství L'omnibuso v Kjótu, jako brožura ve velmi malém nákladu, ale již za rok byla zařazena jako 21. kapitola do díla *Esperanto v perspektivě*. V roce 1975 se objevila doplněná verze prvního vydání v japonském překladu od Kurisu Kei, z nakladatelství Iwanami v Tokiu.

Zde je nyní publikován nový, zcela přepracovaný rukopis – výsledek mnohaletého rozsáhlého výzkumu i zcela nový materiál. Bylo mým přáním přispět původním materiálem k výzkumu stoleté historie esperanta, s přihlédnutím k specifickým aspektům dějin, které byly dlouho opomíjeny i samotnými esperantisty a byly tabuizovány. Jedná se tedy o negativní stanoviska k esperantu a perzekuci esperanta způsobené politicko-ideologickými motivy. Chtěl jsem popsat osud uživatelů jazyka, kteří po desetiletí byli pokládáni cenzory, policisty, národnostními ideology a nejrůznějšími diktátory za „nebezpečné“.

Nezabývám se „vnitřní“ historií esperantského hnutí, ale nepřátelskými reakcemi, se kterými se setkávali mluvčí tohoto jazyka v různých politických režimech a ideologiích, zejména za nacismu a stalinismu. Na druhou stranu je však nemožné se zaměřit jen na popis forem, kterými bylo esperantské hnutí napadáno. Je nutno uvést argumenty protivníků a analyzovat motivy, které používaly politické režimy rozdílných charakterů k útokům na esperantské hnutí. Tyto motivy mohly pramenit z fundamentálních ideologických pozic a z konkrétních politických zájmů. V souvislosti s tím, se snažím osvětlit také názory ve hnutí samotném a názory jednotlivých esperantistů, protože pokud si neuvědomíme pozadí vzniku jazyka, Zamenhofovy důvody, metody propagandy, teorii a strukturu hnutí, sotva bychom mohli pochopit, proč se esperanto stalo terčem perzekuce.

Je třeba, aby bylo zařazeno několik otázek na které chce studie dát odpověď. Co vlastně je na esperantu provokujícího? Zdali jeho pouhá existence, jako mezinárodního jazyka, nebo spíše způsob jeho praktického použití? Jaké bylo společensko-politické prostředí, ve kterém hnutí propagovalo svůj cíl: **druhý jazyk pro všechny**? Jakou roli hrálo přivlastňování jazyka a sebevědomí jeho šířitelů ve vztahu k vládám, u kterých hnutí doufalo, že získá podporu, ale nebylo ochotno svoji existenci na ně vázat? Jaký byl vztah mezi „neutrálním“ jazykem a „ideály“ jeho stoupenců? Jaké vztahy byly mezi esperantisty a stoupenci jazyka, kteří viděli jiné cíle směřující k celosvětové solidaritě, např. pacifisté, socialisté a komunisté? A jak esperantisté reagovali –na neočekávané konflikty se svými protivníky? Jak se poučili z perzekucí, jak definovali esperantské hnutí?

Abychom pochopili nesnadnou pozici esperanta na poli ideologií a mocenských zájmů, domnívám se, že je nutno alespoň nastínit politický vývoj v určitých zemích, zejména v carském Rusku, v Německu, v balkánských zemích, v Číně a v Japonsku a také v Sovětském svazu. Na historický základ

posledních sto let – doufám – bude takovým způsobem vrženo světlo z dosud nezvyklé strany. Mým základním úmyslem je především toto: ukázat, kolik podezření, nechuti a odmítání vyvolala snaha o mezilidskou komunikaci, kdy diskriminace byla často zaměřena a identifikována s určitými skupinami (židé, komunisté, drobná buržoazie), ale v podstatě zaměřená i na nezávislé lidi, kterým byl blízký kosmopolitismus a které se nedařilo zařadit do obvyklých kategorií. Perzekuce esperanta nabádá k závěrům, které překračují témata o esperantu a týkají se i současnosti.

Dlužím dík mnohým esperantistům za to, že mi poskytli informace a vysvětlení a pomohli mi připravit tento text. Jména některých pomocníků se objevují ve vysvětlivkách. Zde uvádím jen pány Norberta Barthelmesse, Michela Duc Goninaze, Davida L. Golda, Itô Kanziho, Kurisu Kei, Simo Milojeviće a Gastona Waringhiena, kteří četli rukopis částečně, nebo celý. (Za chyby v uvedených faktech nebo v jejich interpretacích jsem však odpovědný jen já sám.) Během své práce jsem hojně využíval služeb Knihovny Hodler (UEA), Mezinárodního esperantského muzea ve Vídni a knihoven Japonského esperantského institutu a Esperantské asociace v Británii. Velmi vítané pro mne byly materiály, které mi věnoval Teo Jung několik let před svou smrtí, zejména časopisy z 20tých a 30tých let. SATu a panu Eduardu Borsboomovi děkuji za umožnění nahlédnout do nepublikované korespondence E. Lantiho. Pomoc mi poskytly také neesperantistické instituce, mezi jinými univerzitní knihovny v Kolíně, Bonnu a Tokiu, Federální archiv v Koblenzi, Institut současné historie v Londýně, Vládní institut válečné dokumentace v Amsterodamu a Institut německé a zahraniční dělnické literatury v Dortmundu. A nakonec děkuji všem,

Říjen 1986

U.L.

1. Podezřelý nový jazyk

1.1. Zamenhof a původ esperanta

Autor esperanta patřil k pronásledované menšině lidí. Lazar Zamenhof, který vydal v roce 1887 svůj projekt mezinárodního jazyka, byl Žid. Žil v carském Rusku a židovská menšina tam tvořila se svými 4 miliony polovinu celosvětového židovstva.¹ Ta pociťovala diskriminaci a útlak v takovém stupni, který v západní Evropě byl již pokládán za minulost. Zamenhof se narodil ve městě Bialystok, kde žili Židé (více než dvě třetiny), Poláci, Rusové, Němci a Bělorusové – všichni mluvili svým vlastním jazykem se sklonem k podezřívavosti jeden k druhému. V tomto mnohonárodnostním prostředí vznikla idea esperanta, jak vysvětlil Zamenhof v dlouhém dopise ruskému esperantistovi Nikolaji Borovkovi: „V takovém městě, více než kde jinde citlivá

¹ David Vital, *The origins of Zionism*, Oxford 1975 str.30 (stav z r.1880)

povaha pocítuje hluboký smutek z růzností jazyků a přesvědčuje se na každém kroku, že zmatení jazyků je jedinou, nebo alespoň hlavní příčinou, která rozděluje lidi a rodiny do nepřátelských skupin.“

Proto se Zamenhof rozhodl, že až dospěje, rozhodně se pokusí odstranit toto zlo.²

Když byl tento dopis zveřejněn v roce 1896, dojal mnoho prvních esperantistů.³ Později byl často veřejně publikován, jako velice zřetelné vysvětlení Zamenhofových motivů a jako zvlášť přesvědčující argument potřeby mezinárodního jazyka. Autor esperanta byl zde představován jako altruistický bojovník proti všem národním nesvárům, člověk skromný a idealistický, k jehož snažení nebylo možno nepocítovat respekt.

Naopak zcela neznámý zůstal po čtyřicet let Zamenhofův dopis napsaný roku 1905 Francouzovi Alfrédu Michauxovi. V tomto dopise Zamenhof podtrhl svůj židovský původ a spojitost svých ideálů s příslušností „k tomu tak starobylému, silně trpícím a bojovnému národu, jehož historickým úkolem je... sjednocení národů pod ideou *jednoho boha*. Zamenhof zde tvrdil, že jestliže by nebyl „hebrejcem z ghetta“, myšlenka na sjednocení lidstva by ho nehnala tak vytrvale a také nikdo, tak silně jako Žid, nemůže cítit potřebu „nenárodního, neutrálního, lidského“ jazyka.“⁴

Není však potřeba vidět v těchto dvou dopisech protirečení. Jsou odrazem Zamenhofova cítění ve dvou rozdílných životních obdobích. Není jasné, zdali Zamenhof ve svém mládí pomýšlel na specifické použití svého projektu tak, aby to bylo přínosem konkrétně pro Židy. Jeho rodinné prostředí nás neujišťuje o tom, že by bylo impulsem, které Zamenhofa hnalo k vytrvalosti a cílevědomosti. Rodina, která žila od roku 1873 ve Varšavě, se asimilovala, předpokládala další zlepšení právní situace Židů. Otec, učitel na reálném gymnáziu, byl stoupencem židovského vzdělaneckého hnutí Haskala, které se pokládalo za součást vzdělanectví (kultury) pocházející ze západní Evropy a které žilo v naději, že stejná práva pro všechny nakonec zvítězí i v Rusku. Zamenhof tedy nevyrostal v tradiční atmosféře a dusivé bídě židovského ghetta, ale v prostředí židovské minority buržoazních intelektuálů, kteří viděli svou perspektivu v emancipaci a v co největší integraci do majoritní společnosti.

Otec -Marko Zamenhof skutečně reprezentoval typ moderního městského Žida v Rusku. Byl loajálním občanem ruského státu, sám sebe pokládal za Rusa a své židovství redukoval jen na židovské náboženství a přál si, aby se jeho potomci společensky zařadili k majoritě a využili dostupné vzdělávací příležitosti. Jeho názor charakterizuje dochovaná zpráva o otevření nové synagogy v Bialystoku v roce 1868. Marko při této příležitosti přednesl projev, ve kterém zmínil předchozí perzekuce a vyjádřil dík caru Alexandru II. „za jeho

² PVZ IV 28 (dopis Borovkovi byl publikován v roce 1896, ale Zamenhof ho možná napsal již v roce 1894). – O Bialystoku viz N.Z.Maimon, *La kaŝita vivo de Zamenhof*, Tokio 1978 str.17 a další.

³ *Senlegenda biografio de L.L.Zamenhof* Kjóto 1982 str.103

⁴ dopis pro Michauxa, z 21.2.1905, PVZ VII 27-28.